

Bajorai baltarusiškų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės teismo knygoje. Teisinis aspektas

DARIUS VILIMAS

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: dariusvilimas@hotmail.com

Straipsnyje pristatomas LDK dabartinių „baltarusiškų“ pavietų XVI a. paskutiniojo trečdalyje žemės teismo knygų kompleksas, saugomas Baltarusijos NIA Minske. Apibūdinama išlikusios medžiagos chronologija ir lokalizacija, taip pat išlikusių knygų tematinis turinys, jų teisminiai įrašai. Aptarta istorinė medžiaga sudaro prielaidas tolesniam kokybiniam šio šaltinių komplekso tyrimui.

Raktažodžiai: LDK pavietų žemės teismai, žemės teismų knygų sandara, teisinė kultūra, LDK bajorija

ISTORINIS KONTEKSTAS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) pavietų žemės teismų įkūrimas buvo ilgas ir sudėtingas procesas, prasidėjęs dar XVI a. 4-ajame dešimtmetyje, kai I Lietuvos Statute 1529 m. bajorijai buvo numatyta galimybė dalyvauti regioninių didžiojo kunigaikščio vietininkų teismų darbe. Nuo to amžiaus 5-ojo dešimtmečio pradžios kai kuriuose valstybės administraciniuose centruose veikė Statute numatyti vadinamieji „žemės teismai“, iš valdovo vietininkų teismo pamažu tapę išsodintųjų (*судьи высаженые*), arba parinktųjų, teisėjų teismu. Pradėtos reguliariai vesti tų teismų knygos rodo, kad iš esmės senasis vadinamasis „žemės“ teismas (iki II Lietuvos Statuto priėmimo) buvo pilies teismo sinonimas, o pats teismo pavadinimas tada dar nebuvo nusistovėjęs. Tačiau bajorijos tai jau netenkino, ji turėjo sektiną precedentą – Lenkijos bajorų teismus. Ten jau senokai veikė nepriklausomas žemės teismas. Dar daugiau – tokie teismai XVI a. pirmojoje pusėje buvo įkurti formaliai LDK priklausančioje Palenkės vaivadijoje, kurioje veikė lenkų teisė ir skirtingi nei likusioje LDK teritorijoje teismai. Brendo esminė teismo sistemos reforma, sutapusi su kitomis to meto valstybinėmis reformomis.

Antrojoje XVI a. pusėje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė įžengė į reformų epochą. Atėjo laikas reformuoti valstybės administraciją, teismą ir savivaldos sandarą. Tikroji žemės teismo istorija prasideda nuo 1564 m. Bielsko privilegijos, teisiniu aspektu sulyginusios visos bajorijos luomo atstovus ir leidusi pradėti teismo reformą. Po pusantrų metų priimtas ir įsigaliojęs II Lietuvos Statutas (LS) jau užtvirtino pakitusią teismų sandarą, be didesnių korekcijų egzistavusią du šimtmečius.

Kuo teismų reforma buvo naudinga paprastiems bajorams? Kiekviename pavieto ar žemės centre įsteigti bajoriški žemės ir pakamario teismai. Dar buvo ir pilies teismai, tačiau jie liko valdovo administracijos žinioje, pilies teismo pareigūnai būdavo skiriami vaivados, o jam paliktos spręsti tik kriminalinės bylos. Teismas priartėjo prie kiekvieno paprasto bajoro, kuris žinojo, kad jis formaliai galės teistis net ir su didiku. Kiekvienas juridinis bajoro veiksmas ar finansinė operacija galėjo būti santykinai greitai užfiksuotas pilies (jie dirbo kas mėnesį po dvi savaites) arba žemės teisme. Kadangi renkamo žemės teismo prestižas buvo didesnis už skiriamų pareigūnų pilies teismą, labai dažnai iš pilies teismo knygų į žemės būdavo peraktuojami įvairūs notariniai įrašai arba vaznių pareiškimai, nes žemės teismas dirbo tik tris sesijas per metus. Kiekviename teisme pareigūnų skrynioje buvo saugomos teismo knygos, kuriose buvo galima įrašyti savo dokumentus nesibaiminant, kad vieno ar kito juridinio akto originalas gali sudegti gaisre – išrašai iš jų turėjo tokią pačią galią kaip ir jų originalai. Taigi teismų reforma ir jų kompetencijos atskyrimas – žemės teismui liko civilinės, pilies teismui – kriminalinės, o pakamario – valdų ribų ginčai – įvedė daug daugiau tvarkos į teisės dalykus. Bajoras žinojo, kada ir kur dirbs vienas ar kitas pavieto teismas. Jis galėjo tikėtis ne tik greitesnio teisingumo įvykdymo ar saugesnio sau vertingų dokumentų kopijų peraktavimo. Palengva keitėsi ir paties bajoro mąstysena – šalia pavietų seimelių žemės teismai tapo pagrindine vieta, kur viešojoje erdvėje būdavo sprendžiami bajorų tarpusavio ginčai, tvirtinamos jų atliktos finansinės operacijos ar kiti jiems svarbūs reikalai. Net paprastas išplūdymas susitikus gatvėje, t. y. smulkus chuliganizmas, būdavo skrupulingai fiksuojamas. Lygiai taip pat detalai būdavo fiksuojama ne tik teismo ginčo eiga, bet ir po jo sekęs susitaikymas ar teismo nuosprendis. LDK bajorai žemės teismuose įgyvendino savo seną svajonę – teismo nepriklausomybės nuo didžiojo kunigaikščio ir didikų vietininkų principą. Kartu tokių teismų įkūrimas ir darbas buvo labai vertinga teisinės kultūros lavinimosi mokykla. Žemės teismo knygos – neįkainojamos vertės to bajorų gyvenimo teisinės briaunos atspindys.

TYRIMO OBJEKTAS IR JO ISTORIOGRAFIJA

Žinoma, kad LDK naujojo tipo žemės teismo darbas neprasidėjo kitą dieną po Bielsko privilegijos priėmimo 1564 07 01. Nors tokių teismų darbą numatyta pradėti tų metų Šv. Martino dieną (1564 11 11), iš tikrųjų tokios įstaigos įkūrimui reikėjo papildomai techniškai pasiruošti (pavietų atribojimas, darbo vietų parinkimas, pastatų teismui statyba ir pan.), todėl kiekviename paviete jis buvo įkurtas atskirai ir skirtingu metu tarp 1565 m. pavasario ir 1566 m. pradžios. Štai pavietų atribojimas LDK dalyje, esančioje dabartinėje Baltarusijos teritorijoje, fiksuojamas tarp 1565 m. balandžio (Ašmena, Minskas, Brasta) ir 1566 m. sausio (Pinskas). Tai mums įrodo daugiausia išlikęs kelių pavietų atribojimas ir tik vienu atveju turime išlikusį žemės teismo įkūrimo procedūros aprašymą, publikuotą Slanimo žemės teismo knygoje 1565 m. birželio 1 d. Kadangi išliko ir keletas ikireforminių Gardino „žemės“ teismo knygų, tikėtina, kad tai galėjo būti aprašyta ir to pavieto teismo knygoje, bet tam neturime įrodymų. Atrodo, kad įkurti naują žemės teismą trukdė ir Livonijos karas – rytiniuose valstybės pakraščiuose jis vėlavo. Oršoje žemės teismas dirbo tik nuo 1567 m. pavasario, o Polocke, tuo metu (nuo 1563 m.) užimtame maskvenų, pavieto žemės teismas įkurtas tik 1570 m. vasarą ir veikė neokupuotoje teritorijoje (teigiama, kad Lepelyje).

Po Liublino unijos LDK teritorijoje liko 9 vaivadijos ar joms prilygstantys administraciniai dariniai, kuriuos sudarė 22 pavietai. Pavietų skaičius vaivadijoje svyravo nuo

penkių (Vilniaus vaivadija) iki vieno (Polockas, Mstislavlis, Žemaitija). Kadangi maždaug du trečdaliai tuometės valstybės teritorijos dabar priklauso Baltarusijos Respublikai, visai nenuostabu, kad maždaug tokia pati pavietų ir vaivadijų centrų dalis yra jos teritorijoje. Lietuvos Respublikoje dabar yra Vilnius, Ukmergė, Trakai, Kaunas, Panevėžys ir Raseiniai. Baltarusijos Respublikoje – Minskas, Gardinas, Lyda, Ašmena, Breslauja, Naugardukas, Slanimas, Valkaviskas, Brasta, Pinskas, Vitebskas, Polockas, Orša, Mstislavlis, Mozyrius, Riečica.

Visų LDK rankraštinųjų teismo knygų likimą iki XX a. pradžios yra aprašęs R. Mienickis [48]. Vėliau jos vėl vežtos, pagaliau atsidalytos teritoriniu principu pačios tuometės SSSR viduje. Išlikusios rankraštinės tų „baltarusiškų“ pavietų žemės teismų knygų po Antrojo pasaulinio karo 1951 m. pervežtos į Baltarusiją, dauguma – į Minską, kitos – Gardiną (vėliau, 1964 m., Gardino, Slanimo pavieto knygų irgi buvo pervežtos į Minską, todėl dabar visas jų kompleksas yra Baltarusijos NIA). Iš XVI a. baltarusiško LDK arealo išliko keturių pavietų žemės teismo knygos.

Darbe nagrinėjama keliasdešimt ankstyvųjų (1565–1600 m., 41 vnt.) rankraštinųjų LDK pavietų žemės teismo knygų, saugomų Baltarusijos NIA (žr. 1 lentelę). Šiame straipsnyje taip pat nagrinėjama ir poros jau publikuotų LDK žemės teismo knygų (Slanimas) medžiaga. Taigi čia aptarsime šių pavietų žemės teismų knygas: 7 Brastos, 14 Gardino, 17 Slanimo ir 3 Vitebsko. Dauguma jų sovietmečiu buvo restauruotos, padaryti jų mikrofilmai. Tyrimą iš dalies palengvina faktas, kad nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigos BNIA sudaromi seniausių pavietų teismų knygų vidiniai aprašai.

LDK pavietų teismų knygų turinys nėra daug tyrinėtas. XX a. pradžioje keliasdešimt Žemaitijos žemės teismo knygų, saugomų Vilniaus centriniame senųjų aktų archyve, turinį aprašė I. Sprogis ir jo pagalbininkai [71]. Dar prieš tris dešimtmečius bandyta tirti žemės teismų genezę, naudotasi ir Gardino teismo knygomis [44]. Vėliau detalai aptartos XVI a. vidurio ikireforminės Vilniaus „pilies“ teismo knygos [45–46]. Ukrainiečių istorikė Natalija Starčenko tyrinėjo Voluinės pilies teismų darbą XVI a. pabaigoje [80–81]. Žemaičių bajorijos šeiminius ryšius XVI a. pabaigoje nagrinėjo R. Trimonienė [52]. Tirta ir Upytės pavieto žemės teismo kasdienybė [6]. Geografiškai ir chronologiškai artimą N. Starčenkos tyrimui temą kitu rakursu tyrinėjo V. Poliščiuokas [72–73]. Iš kitų Lietuvos istorikų, tyrinėjusių Žemaitijos teismo realijas, būtina paminėti E. Saviščevo [51] ir J. Drungilą [42]. Teismo knygų sandarą bandė tirti I. Valikonytė [55]. Baltarusiškų pavietų žemės teismo knygų sudėtis iki 1600 m. anksčiau tiesiogiai tirta ir Lietuvoje [61]. Vėlyvesnio laikotarpio (XVII a.) Breslaujos žemės teismo knygas yra aptaręs H. Lulewiczius [47]. Pastaraisiais metais baltarusiškų pavietų žemės teismų knygas tyrinėja ir baltarusių istorikai A. Radamanas [74], A. Šalanda [76–77], N. Sliž [78] ir kiti [66]. Leidžiami ir tematiniai dokumentų iš tų knygų rinkiniai [75]. Pagaliau, praėjus beveik šimtmečiui nuo ABAK serijos pabaigos (1915), pasirodė ir pirmoji naujos teismo knygos publikacija, tiesa, Ukrainoje [70]. Apie tai dažnai rašoma ir Lenkijoje leidžiamose LDK teisės istorijos sintezėse [63], jau yra ir specializuotų studijų, skirtų atskirų Lenkijos žemių teismams [49].

Baltarusijos NIA yra 41 seniausia LDK pavietų žemės teismų (iki 1600 m.) knyga. Iš jų Brastos pavieto – 7, Gardino pavieto – 14, Slanimo – 17 ir Vitebsko – 3. Jų būklė labai skirtinga, daugelis jų yra „restauruotos“ blizgiu perforaciniu popieriumi, apnykusios ir apiblukusios, todėl dalis teksto jau prarasta. Kita vertus, kaip jau minėta, beveik visų jų yra vidiniai aprašai, o daugelio iš jų išduodami tik mikrofilmai, padaryti praėjusio amžiaus 7–8 dešimtmečiu.

Brastos pavietas. Šį pavietą reprezentuoja išlikusios septynios žemės teismo knygos [1–7], chronologiškai tarpusavyje sumaišytos. Pirmosios penkios to fondo aktų knygos prasideda 1580 m., bet ankstyviausia yra fondo knyga Nr. 61, vadinamoji „einamųjų reikalų knyga“, kurioje sudėtos kelios 1566–1604 m. teismo sesijos. Knygoje Nr. 63 (irgi „einamųjų reikalų“) yra 1597 m. žemės teismo knyga. Beje, pirmojoje paminėtoje „einamųjų reikalų“ teismo knygoje irgi yra 1597 m. žemės teismo įrašų. Minsko NIA yra likusios ir to meto Brastos pilies teismo knygos. **Gardino** pavietą reprezentuoja keturiolika išlikusių 1566–1601 m. žemės teismo knygų [8–21]. Dvi ankstyviausios Gardino „žemės“ teismo knygos (1556–1559) į mūsų aptarimą neįtrauktos, nes jos yra priešreforminės. Kai kurie šio pavieto ikireforminio žemės teismo darbo aspektai jau yra aptarti ABAK serijoje – keliuose jos tomuose publikuotos senosios teismo knygos ar jų fragmentai [24]. Poreforminės žemės teismo knygos didelės, labai skirtingai išsilaikiusios, jų įrašai beveik be pertraukų apima laikotarpį iki XVI a. pabaigos ir toliau. Kaip ir Brastoje, Gardine, be žemės teismo knygų, yra išlikusios ir to paties laikotarpio pilies teismo knygos. **Slanimo** paviete [22–38], kaip ir Gardine, yra išlikusi ir ikireforminė knyga, publikuota minėto ABAK serijos XXII tomo pradžioje [p. 1–146]. Toliau jame yra dvi Slanimo poreforminės žemės teismo knygos. Iš XIX a. Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo katalogo ir dabartinio Baltarusijos NIA Minske aprašų aiškėja, kad šios dvi knygos neina viena po kitos. Dabartiniame Slanimo žemės teismo knygų sąrašė tarp jų yra dar viena 1567–1570 m. knyga, o VCA kataloge jos turėjo Nr. 7675 ir 7678, t. y. tarp jų turėjo būti dar dvi knygos. Iš viso jų Slanimo šiuo laikotarpiu yra 17, nes ankstyvųjų ikireforminių, dar ABAK skelbtų knygų dabar archyve nėra. Pirmoji poreforminė Slanimo žemės teismo knyga savo struktūra ir turiniu primena pirmąją Kauno žemės teismo knygą [64]. Nors ten jau teisia naujasis žemės teismas – teisėjas, pateisėjis ir raštininkas – ir jos pradžioje net aprašyta to teismo įkūrimo ceremonija, tos knygos įrašai eina vienu „srautu“, panašiai kaip prieš tai buvusioje ir ten pat publikuotoje 1555–1565 m. „žemės“ (faktiškai ikireforminėje pilies) teismo knygoje, o joje vyrauja juridiniai-teisminiai įrašai – net 265 iš 291. Antroji publikuota [65] poreforminė 1570 m. Slanimo žemės teismo knyga (dabar ji Minske fondo apraše pažymėta Nr. 3) yra gerokai trumpesnė, bet joje daugiau notarinių įrašų – 63 iš 83. Nuo XVI a. 8-ojo dešimtmečio Slanimo žemės teismo knygos, kaip ir Gardine, iki amžiaus pabaigos eina beveik pamečiui, išskyrus bekaralmečius, kai vietoje įprastinių pavietų teismų veikė jungtiniai kaptūriniai teismai. **Vitebsko** paviete žemės teismo knygos išliko tik nuo paskutiniojo XVI a. dešimtmečio [39–41]. Iš šio laikotarpio jų yra trys, apie įdomesnes jų vietas dar XIX a. pabaigoje I. Lappo yra parašęs nemažą studiją [67]. Jos apima 1594–1598 m. laikotarpį, yra vidutinio dydžio, gana prastai išlikusios, nėra mikrofilmų.

Apibendrinant visų keturių vadinamųjų „baltarusiškų“ LDK pavietų knygų skaičių ir chronologinį išsidėstymą, galima teigti, kad maždaug nuo XVI a. 9-ojo dešimtmečio vidurio tuose (trijuose, be Vitebsko) pavietuose jau galima kalbėti apie ritmingą žemės teismų funkcionavimą.

Kas buvo įrašoma į žemės teismo knygas? Jau esame rašę, kad margiausia ir įdomiausia yra notarinė teismo knygų įrašų dalis, kurioje aptinkame įvairiausių ir netikėčiausių įrašų. Labai įdomios ir įvairios teismo procesų kolizijos. Pavyzdžiui, jau rašyta apie kriminalines įdomybes [56] ar teisminės kultūros atspindžius Kauno paviete [59], Upytės pavieto žemės teismo elitą ir žemės teismo kasdienybę prieš III Lietuvos Statuto priėmimą [60]. Panašios yra ir baltarusiško LDK arealo pavietų žemės teismo knygos.

1 lentelė. Seniausių LDK baltarusiškų pavietų žemės teismų knygos ir jų dydis (iki 1600 m.)

Eil. Nr.	Pavietas ir kn. Nr.	Fondo Nr. <i>BN/A</i>	Metai	Lapų / psl. sk.	Įrašų sk.	Sesijų sk.
1.	Slanimo I	1785	1565–1566	406	293	„ištinė“
2.	Gardino III	1755	1566–1567 (1597)	210+27	114+14	3+1
3.	Brastos 61-oji	1741	1566–1597 (1604)	209+171	109+79	5+1
4.	Slanimo II	1785	1567–1570	169	175	4
5.	Gardino V	1755	1567	120	108	„ištinė“
6.	Gardino IV	1755	1568–1570	462	267	3
7.	Slanimo III	1785	1570	226	84	1
8.	Gardino VI	1755	1571	1025 psl.	304	3
9.	Slanimo IV	1785	1571	134	42	1
10.	Slanimo V	1785	1575	95	49	1
11.	Gardino VII	1755	1578–1579	477	216	3
12.	Brastos I	1741	1580	411	194	2
13.	Slanimo VI	1785	1581	259	161	1
14.	Gardino VIII	1755	1581–1582	496	302	3
15.	Slanimo VII	1785	1583	183	80	1
16.	Slanimo VIII	1785	1583	103	66	1
17.	Gardino IX	1755	1583–1584	1040 psl.	261	3
18.	Brastos II	1741	1584	270	164	3
19.	Gardino X	1755	1585–1586	985 psl.	194	3
20.	Brastos III	1741	1586	311	239	3
21.	Slanimo IX	1785	1586	138	119	1
22.	Slanimo X	1785	1588	130	103	1
23.	Slanimo XI	1785	1589–1590	329	263	3
24.	Brastos IV	1741	1590	1363 psl.	457	2
25.	Gardino XI	1755	1591–1592	964	428	4
26.	Slanimo XII	1785	1591	303	246	2
27.	Brastos V	1741	1591	330	182	1
28.	Gardino XII	1755	1592–1593	392	183	3
29.	Slanimo XIII	1785	1593–1594	209	144	2
30.	Gardino XIII	1755	1594–1596	864	433	4
31.	Vitebsko I	1751	1594	163	100	1
32.	Slanimo XIV	1785	1595	174	132	1
33.	Vitebsko II	1751	1595–1596	379	228	2
34.	Gardino XIV	1755	1596–1597	224	129	1
35.	Slanimo XV	1785	1597–1598	380	252	3
36.	Brastos 63-ioji	1741	1597	1106	797	3
37.	Gardino XV	1755	1597	555	288	3
38.	Vitebsko III	1751	1598	291	194	2
39.	Slanimo XVI	1785	1598	288	213	3
40.	Slanimo XVII	1785	1599	353	211	2
41.	Gardino XVI	1755	1599–1601	667+404	326+189	3

2 lentelė. Seniausių LDK baltarusiškų pavietų žemės teismų knygų (iki 1600 m.) turinys

Eilės Nr.	Pavietas ir knygos Nr.	Metai	Lapų / psl. skaičius	Įrašų skaičius	Iš jų teisminių-proces.	Iš jų nuosprendžių
1.	Slanimo I	1565–1566	406	293	257	3
2.	Gardino III	1566–1567 (1597)	210 (+27)	114 (+14)	54	50
3.	Brastos 61-oji	1566–1597 (1604)	209 (+171)	109 (+79)	61	30
4.	Slanimo II	1567–1570	169	175	?	?
5.	Gardino V	1567	120	108	85	0
6.	Gardino IV	1568–1570	462	267	94	57
7.	Slanimo III	1570	226	84	17	16
8.	Gardino VI	1571	1025 psl.	304	71	26
9.	Slanimo IV	1571	134	42	3	1
10.	Slanimo V	1575	95	49	5	2
11.	Gardino VII	1578–1579	477	216	50	32
12.	Brastos I	1580	411	194	94	59
13.	Slanimo VI	1581	259	161	39	13
14.	Gardino VIII	1581–1582	496	302	58	30
15.	Slanimo VII	1583	183	80	48	24
16.	Slanimo VIII	1583	103	66	33	10
17.	Gardino IX	1583–1584	1040 psl.	261	76	53
18.	Brastos II	1584	270	164	123	34
19.	Gardino X	1585–1586	985 psl.	194	55	28
20.	Brastos III	1586	311	239	140	86
21.	Slanimo IX	1586	138	119	78	33
22.	Slanimo X	1588	130	103	41	22
23.	Slanimo XI	1589–1590	329	263	124	61
24.	Brastos IV	1590	1363 psl.	457	233	117
25.	Gardino XI	1591–1592	964	428	65	38
26.	Slanimo XII	1591	303	246	133	75
27.	Brastos V	1591	330	182	95	49
28.	Gardino XII	1592–1593	392	183	62	50
29.	Slanimo XIII	1593–1594	209	144	59	28
30.	Gardino XIII	1594–1596	864	433	143	87
31.	Vitebsko I	1594	163	100	52	6
32.	Slanimo XIV	1595	174	132	65	32
33.	Vitebsko II	1595–1596	379	228	98	16
34.	Gardino XIV	1596–1597	224	129	30	13
35.	Slanimo XV	1597–1598	380	252	126	65
36.	Brastos 63-ioji	1597	1106	797	379	112
37.	Gardino XV	1597	555	288	79	41
38.	Vitebsko III	1598	291	194	78	16
39.	Slanimo XVI	1598	288	213	102	41
40.	Slanimo XVII	1599	353	211	94	37
41.	Gardino XVI	1599–1600 (+1601)	667+404	326 (+189)	84	45

Kaip matome, daugelyje aptariamų žemės teismo knygų vyrauja notariniai įrašai (2 lentelė). Nors kažkokios bendros tendencijos nėra, tačiau netgi tose knygose, kuriose teisminių-procesinių įrašų yra daugiau, teismo nutartys sudaro nedidelę jų dalį. Didesnę šio tipo įrašų dalį sudaro vaznių įrašai apie jų atliktus juridinius veiksmus (paskyrimas valdyti, teismo šaukimų įteikimai, žalos ar nuostolių apžiūrų paliudijimai ir pan.), bajorų skundai bei besibylinėjančių pusių atvykimo ir neatvykimo į teismą paliudijimai. Pačios nutartys dažniausiai apsiribodavo piniginių baudų arba jų ekvivalento turtu nustatymu, laisvės atėmimo bausmės kalėjime (dažniausiai tai buvo pilies bokštas) buvo retos.

Žemės teismui formaliai priklausė civilinės bylos, kriminalinės bylos buvo paliktos pilies teismams. Tačiau ir žemės teismuose pasitaiko įrašų, susijusių su žmogžudystėmis, tiesa, tai dažniausia piniginių užmokesčio – galvažudinės mokėjimo – reikalai. Tokiais atvejais be pabaudos būdavo skiriama ir laisvės atėmimo bausmė.

Įdomybės. Teisminei knygų daliai priskirtini teismo knygų įrašai, kaip jau minėjome, išskiriami į gausių procesinių ir dekretinių nutarčių skirsnius. Kadangi žemės teismas buvo daugiau civilinis, net ir teismo nutartys dažniausia apsiribojo (nors ir ne šimtu procentų) piniginių baudų arba (rečiau) laisvės atėmimo skyrimu. Šįkart iš teismo nutarčių įrašų norėtume atkreipti dėmesį į gana specifinę ir retą santuokos nutraukimo nutarčių grupę. Aišku, tokios nutartys nedažnos, nors ir dažnesnės stačiatikiškoje LDK teritorijos dalyje (teigti, kad bajorams katalikams tai nebūdinga iš principo, būtų ne visai tikslu). Tačiau net ir čia šie pavyzdžiai pavieniai ir kartais labai įdomūs. Skaitytojų dėmesiui pateikiame keletą tokių įrašų pavyzdžių. Šalia principinių barnių ir net peštynių randame ir paprastų ginčų dėl turto ar net bažnytinio teismo nutarčių santuokos klausimais.

Štai 1568 10 06 d. Gardino žemės teismas priėmė sprendimą Krynkų miestiečio Sako Belavičiaus byloje su ponu Ivanu Vešanevičiumi dėl to, kad iš namų buvo išvyta jo dukra Motrūna ir nesugrąžinta pasoga. I. Vešanevičius į tai atkirto, kad Sako dukra jam nebuvo teisėta žmona, t. y. gyveno su juo nesusituokusi (*без венца*). Kai jis išvijo ją iš namų, visus jos daiktus sugrąžino. Ieškovas norėjo prisiekti, kad daiktai negrąžinti. Bylai paskirta trečia diena, bet tądien S. Belavičius atsiėmė visus kaltinimus prieš I. Vešanevičių [9, 22–22v].

Kartais būdavo tik ginčai be smurto: Gardino pavieto žemionis Stanislavas Ščasnovičius Toločko su žmona Nastasja Ivanovna Meleškovna 1571 01 18 d. apskundė savo uošvį Ivaną Fedorovičių Melešką (Nastasjos tėvą), kad šis, paėmęs į žmonas savo pirmąją žmoną, dabar jau velionę Tomilą Andriejevną Sopotkovną, jai pasižadėjo už kraitį – auksu ir sidabru už 600 kapų lietuviškų grašių – tą sumą savo Gornacko dvare, Gardino paviete. Ją jau išmokėjo dalimis dviem Nastasjos seserims, o trečiosios dalies, t. y. 200 kapų grašių, Nastasjai atiduoti nenori. Gornacko dvarą tuština ir niokoja nieko nepaisydamas, ir net šaukiamas neatvyko į 1570 m. Šv. Mykolo (rudenį) žemės teismo sesiją. Paminėtas net 1554 m. raštas, kuriuo I. Meleška ima į žmonas Tomilą ir gauna 300 kapų lietuviškų grašių kraičio, o jai užrašo 600 kapų grašių 1/3 savo dvarų; raštas saugotas pas Tomilos tėvą Andriejų Sopotką, tik po jo mirties buvo pamestas. Žemės teismas, išklausęs ieškovų skundus ir atsakovų atsakymus, priteisė ieškovų naudai 200 kapų lietuviškų grašių. O jei pinigai nebūtų sumokėti, tada turės įsileisti į Gornacko dvarą [11, 147–152].

Trečias nutikimas primena detektyvą: 1567 01 06 d. Grigorijus Kaznačevičius skundžia žentą Andriejų Stryžką, kad šis, sumušęs savo žmoną Maryną Kaznačevną, išvijo ją iš Seinų dvaro ir atsisako sugrąžinti jos turtą (yra jo sąrašas) [10, 2–3]; tą pačių metų vasario 25 d. pavieto vaznys Vosylius Mardasovičius raštiškai pripažįsta Andriejaus Stryžkos ligą

(sužalojimą?), taip pat užfiksuotas pastarojo skundas žmona Maryna Kaznačevna ir tarnu Grygučiu Montvilavičiumi dėl pasikėsimo į jo gyvybę [10, 18–19].

Kitas įdomus atvejis: 1570 10 02 d. Liubka Tišynna Ščastna Stankievičia Rymonda skundžia savo vyrą Ščastną Stankievičių Rymondą, kad šis išvijo ją iš namų; skundas papildytas vaznio paliudijimu. Paaiškėjo, kad Liubka su Ščastnu gyveno daug metų, o už savo kraitį daiktais ir pan. (ji turi jų sąrašą) jis turėjo jai užrašyti 50 kapų lietuviškų grašių trečiojoje Gluboko dvaro dalyje. Tačiau 1570 10 01 d. jis nežinia kodėl ją išvijo iš namų ir ji iš karto pasiskundė vazniui, buvusiam tame dvare. Vaznys Ilja Miklaševičius patvirtino matę, kaip 1570 10 01 d. jis siūlėsi jai atiduoti vieną skryniją, bet ji jos nepaėmė, pasakiusi, kad, be skrynios, yra daug kitokių daiktų [9, 263–263v].

Tačiau įdomiausias yra truputį kitoks nutikimas. Jį norėtusi pateikti visą kaip bažnytinės kazuistikos pavyzdį. Gardino XI žemės teismo knygoje aptinkamas [16, 337–339] įrašas apie Vitebsko vaškio (vėliau dirbusio žemės teismo teisėju Gardine) Levo Michailovičiaus Sapiegos ir jo žmonos Onos Kapčiūtės (Ganna Kopceva) skyrybas (žr. priedą), peraktuotas iš stačiatikių arkivyskupo Onisidoro knygų. Vitebsko kariuomeninkas Levas Sapiega, žymiojo kanclerio bendravardis ir amžininkas, Gardine jau tapęs žemės teisėju, peraktuoja savo skyrybų raštą, atsivežtą iš Oršos. Šiuo atveju patys stačiatikių hierarchai duoda leidimą bažnytinėms skyryboms, argumentuodami tai faktu, kad besituokiantieji esą nežinoję, kad yra giminės. Šiuo atveju skyrybas suteiktų ir katalikai, bet mums įdomesnis cituojamo dokumento pabaigoje paminėtas faktas, kad savo skyrybų raštus buvę sutuoktiniai užregistravo kažkuriame (nepasakyta, kuriame) Naugarduko pavieto teisme kaip civilinių skyrybų faktą ir tai parodė vyskupui Isidorui. Tačiau visos bažnytinės ir civilinės procedūros nepažeistos, netgi minimas grasinimas atskirti nuo Bažnyčios, nors ir atrodo, kad to rašto labiau reikėjo Levui Sapiegai, persikėlusiam į kitą valstybės pakraštį (iš Vitebsko į Gardiną) ir sumaniusiam vėl tuoktis, todėl jis ir pasiėmęs šio rašto išrašą iš žemės teismo knygų. Tokį spėjimą patvirtina ir dokumente minimas žmonos Onos leidimas buvusiam vyrui vėl tuoktis, pati ji žada tik užbaigti savo gyvenimą. Šio asmens biografiniame diagramoje „Lenkų biografiniame žodyne“ [50, 83–84] net neminama pirmoji L. Sapiegos žmona O. Kapčiūtė, o tik antroji – Elena Haraburdaitė, Minsko kaštelionaitė. Beje, ten rašoma, kad gyvenimą L. Sapiega baigė jau kaip kalvinistas. Galbūt čia slypi tikroji skyrybų priežastis?

IŠVADOS

1. Baltarusijos Nacionaliniame istorijos archyve Minske yra išlikusi keturių „baltarusiškų“ (Brastos, Gardino, Slanimo ir Vitebsko) LDK poreforminių pavietų 41 rankraštinė žemės teismo knyga (iki XVII a. pradžios). Jos pasižymi temų įvairove, bet turiniu nedaug skiriasi nuo tokių pačių lietuviškos LDK dalies pavietų medžiagos. Šios knygos kiekybiškai ir kokybiškai papildo lietuviškų LDK pavietų žemės teismų knygų medžiagą, padeda susidaryti išsamesnį žemės teismų darbo ir bajorijos veiklos juose vaizdą.

2. Kaip ir lietuviškoje LDK dalyje, taip ir baltarusiškuose valstybės pavietuose žemės teismų knygose esančius įrašus galima suskirstyti į notarinius ir teisinius-procesinius. Notariniai įrašai vyrauja daugelyje čia nagrinėjamų knygų. Pateikti knygų įrašų pavyzdžiai rodo, kad pavieto žemės teismo knygose galėjo būti aktuojami ir tokie dokumentai, kurie tiesiogiai nebuvo susiję su teismo funkcijomis arba priklausė kito pavieto teismo kompetencijai. Nors beveik visose žemės teismų knygose yra vienokių ar kitokių teisinių-procesinių įrašų, dažniausiai teismo sprendimų skaičius nėra didelis ir sudaro nuo

penktadalio iki trečdalio visų nenotarinių knygų įrašų. Straipsnyje pateikiama retoka žemės teismo įrašų grupė – šeiminiai ginčai, vienas skyrybų raštas peraktuojamas visas.

3. Rankraštinės LDK pavietų žemės teismo knygos – neįkainojamos vertės bajorijos gyvenimo teisinės briaunos atspindys. Jos mums yra dvigubai vertingesnės dar ir todėl, kad, be juridinių-procesinių dalykų, jose fiksuojama ir daugybė notarinių dalykų ar šiaip gyvenimiškos kasdienybės faktų. Kartu teisminių skundų ar nuostolių įrašymas į žemės teismo knygas rodo ir norą turėti teisminius svertus besilydinėjant su skriaudikais. Šie momentai byloja svarbų bajoriškos savimonės – teisinės kultūros formavimąsi ir stiprėjimą. Straipsnyje aptariama medžiaga sudaro prielaidas platesniam visos LDK teritorijos žemės teismo knygų medžiagos apibendrinimui ateityje.

PRIEDAS

Gardinas, 1591 I 21 / Orša, 1589 V 29 / Naugardukas, 1588 VI 2 d., L. 337–339 (BNIA, f. 1755, ap. 1, b. 11). Skyrybų proceso tarp Vitebsko vaiksio Levo Sapiegos ir jo žmonos Gannos Kopcevnos užrašymas. Rašto iš Oršos žemės teismo knygos užrašymas. Jį atnešė aktuoti Gardino žemės teisėjas Levas Sapiega. Minimasis Oršos žemės teismas, prieš kurį stoji Vitebsko vaiksio Levas Michailovičius Sapiega ir aktavo išrašą iš dvasinių knygų, įrašytą į Gardino žemės teismo knygas:

(337v) [...] Выпис с книг велебноз(о) в Бозе его милости архиепископа митрополита Онисидора. Лета от нарожения сына Божего тисеча пят сот осмдесят осмого, м(е)с(е)ца июня второго дня. Перед его милостю архиепископом митрополитом Киевским, Галицким и всея Руси Онисидором Петровичом и всим духовенством его м(и)л(ости) собору Новгородского, а при его м(и)л(остю) на тот час был велебный в Бозе епископ Пинский и Туровский, отецъ Леонтей Зеновичъ Пелчыцкий. Постановившысе очывисто велможный п(а)нь Левъ Сапега, войский Витебский и ее милост велможная п(а)ни Ганна Борисовна Коитевна, сами обеде особы доброволне и очывисто сознали и дали его м(и)л(ости) справу тыми словы, иж што их милость недавно минулых часов, небудучы ведоми близкое повинности и кривности з собою, отдали се в стан светый малженский, в котором вод(ле) закону хрестиянскоз(о) для такое причыны помененое, если бы се им в том стане малженском мешкати годило, о розсудок его м(и)л(ости) и о блгославленство просили. Яко ж и с нею урожения своего перед его (338) милостю архиепископом покладали и того водлуг права духовного свядецтвом устным и под сумненем доводили и ясне то оказали, иж водлуг тое линии в третим поколеню межы собою их милость сут у повинньности. И просили его м(и)л(ость) архиепископа, ижбы его милост их в том стане малженском ку мешканю блгославил. Его милост архиепископ митрополит и все духовенство, при его милости будучое, по достатку с тое справы зрозумели, яко ж в той линии достаточне ест описано и доложено, угленувшы и того свядецтва выслухавъшы, в той справе згажаючысе на перед с правом Божиим и с правом духовным, которые боронят и не позволяють в такъ близкой повинности в малженство злучатисе и не толко в третим, але и в четвертомъ поколеню малженства не допускает и писмо Святое боронит. Але иж се тое злучене в малженство особу помененых в такъ близкой повинности в неведомости стало, его милост архиепископ митрополит, неотступючы того писма Божего и права духовного, которое меновите описует водлуг правил светыхъ Отець, у грани третейнадцат, глава четвертая, а на другом местцу у правилах светых Апостол у главе двесте тридцат

шстой достаточне описует водлуг того духовного права и писма Божего, его милость Архиепископ и за всим духовенством узнавал, иж не было малженство, которое се водлуг писма Божего и назвати малженством не годит. Про то его милост и все духовенство при его м(и)л(ости) будучые, не маючы того з розсудку своего духовного за малженство, але розвезавшы тотъ шлюбъ, волными их обеюх от малженства чынит и благославляет его милости п(а)ну Лву Михайловичу Сапезе женитисе, а п(а)ни Ганне Борисовне Коптевне так же волно будет замуж пойти. А вжо от сего часу до животов своих зъ их милости одно другому омешкане з собою (338v) в стане малженском через сью росправу, очыviste перед его милостью архиепископом митрополитом вделаную, не мает припоминаня чынити, ани се з собою в обычай малженства злучат, якож их милост межы собою особливые листы на разводъ водлуг обычаю права посполитого свецкого особливе один другому дан и на враде Новгородском сознали и тые листы их милости межы собою данные передо мною покладали. В которых шырей и достаточне описано и доложено есть. А который бы с них сую росправу в той справе промежку их милости особъ двух помененых взрушты хотел, тот небогослевленство от его милости архиепископа на себе носити будет, и яко непослушный права Божего и розсудку духовного от церкви Божией отлучон быти мает. А пани Ганна Коптевна вызнала то доброволне, нехотечы ани маючы воли ни за кого замуж ити, толко в боязни Божой живота своего доконати. А его милости пану Лву Сапезе и сама доброволне позволила кого хотя в стан малженский за себе взет, на што их милост обедве стороне перед его милостью и судом духовным сами устне зезволившы просили, абы тая справа их милости до книг его м(и)л(ости) духовных была записана, што ест п(а)ну Лву Сапезе, войскому Витебскому под печатю и с подписом руки его м(и)л(о)сти отца митрополита ест выдан. Писан у Новгородку. <...>

Gauta 2013 12 14
Priimta 2014 02 23

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Pirmoji Brastos (1580) žemės teismo knyga. *Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas* (toliau – *BNIA*), f. 1741, ap. 1, b. 1.
- [2] Antroji Brastos (1584) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1741, ap. 1, b. 2.
- [3] Trečioji Brastos (1586) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1741, ap. 1, b. 3.
- [4] Ketvirtoji Brastos (1590) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1741, ap. 1, b. 4.
- [5] Penktoji Brastos (1591) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1741, ap. 1, b. 5.
- [6] Šešiasdešimt pirmoji Brastos (1566–1604) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1741, ap. 1, b. 61.
- [7] Šešiasdešimt trečioji Brastos (1597) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1741, ap. 1, b. 63.
- [8] Trečioji Gardino (1566–1597) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 3.
- [9] Ketvirtoji Gardino (1568–1570) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 4.
- [10] Penktoji Gardino (1567) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 5.
- [11] Šeštoji Gardino (1571) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 6.
- [12] Septintoji Gardino (1578–1579) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 7.
- [13] Aštuntoji Gardino (1581–1582) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 8.
- [14] Devintoji Gardino (1583–1584) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 9.
- [15] Dešimtoji Gardino (1585–1586) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 10.
- [16] Vienuoliktoji Gardino (1591–1592) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 11.

- [17] Dvyliktoji Gardino (1592–1593) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 12.
- [18] Tryliktoji Gardino (1594–1596) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 13.
- [19] Keturioliktoji Gardino (1596–1597) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 14.
- [20] Penkioliktoji Gardino (1597) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 15.
- [21] Šešioliktoji Gardino (1599–1601) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 16.
- [22] Pirmoji Slanimo (1565–1566) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 1 (publikuota, žr. *ABAK*, t. 22, p. 147–301).
- [23] Antroji Slanimo (1567–1570) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 2.
- [24] Trečioji Slanimo (1570) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 3 (publikuota, žr. *ABAK*, t. 22, p. 302–445).
- [25] Ketvirtoji Slanimo (1571) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 4.
- [26] Penktoji Slanimo (1575) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 5.
- [27] Šeštoji Slanimo (1581) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, ap. 6.
- [28] Septintoji Slanimo (1583) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, ap. 7.
- [29] Aštuntoji Slanimo (1583) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 8.
- [30] Devintoji Slanimo (1586) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 9.
- [31] Dešimtoji Slanimo (1588) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 10.
- [32] Vienuoliktoji Slanimo (1589–1590) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 11.
- [33] Dvyliktoji Slanimo (1591) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 12.
- [34] Tryliktoji Slanimo (1593–1594) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 13.
- [35] Keturioliktoji Slanimo (1595) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 14.
- [36] Penkioliktoji Slanimo (1597–1598) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 15.
- [37] Šešioliktoji Slanimo (1598) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 16.
- [38] Septynioliktoji Slanimo (1599) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 17.
- [39] Pirmoji Vitebsko (1594–1596) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1751, ap. 1, b. 1.
- [40] Antroji Vitebsko (1595–1596) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1751, ap. 1, b. 2.
- [41] Trečioji Vitebsko (1598) žemės teismo knyga. *BNIA*, f. 1751, ap. 1, b. 3.
- [42] DRUNGILAS, Jonas. Etnosocialinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia). *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004, 2. Vilnius, 2005, p. 53–78.
- [43] EITMAITYTĖ, Elena. Vytauto Didžiojo universiteto Rankraščių skyrius. *Bibliografijos žinios*, 1936, Nr. 1(49), p. 27–30.
- [44] GORODECKAS, Eduardas. Žemės teismo genezės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje klausimu. Iš: *Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės. 1980 m. gegužė*. Trečioji knyga. Vilnius, 1980, p. 116–119.
- [45] KIAUPIENĖ, Jūratė. Vilniaus vietininko Stanislavo Hamšiejaus 1559–1564 m. teismo knygos. *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*. T. 2. Vilnius, 1992, p. 61–75.
- [46] KIAUPIENĖ, Jūratė. XVI a. ikireforminio Vilniaus pilies teismo knygos-kopijos Lietuvos Metrikoje struktūrinė ir informacinė analizė. *Lietuvos Metrika. 1991–1996 m. tyrinėjimai*. Vilnius, 1998, p. 36–92.
- [47] LULEWICZ, Henryk. Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603–1632. *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. X. Warszawa, 1998, s. 151–161.
- [48] MIENICKI, Ryszard. *Archiwum akt dawnych Wilnie*. Warszawa, 1923.
- [49] MONIUSZKO, Adam. *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja-funkcjonowanie-postępowanie*. Warszawa, 2013.
- [50] *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa–Kraków, 1994, s. 83–84.

- [51] SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010.
- [52] TRIMONIENĖ, Rita Regina. Bajorų luomo vedybinių ryšių atspindžiai Žemaičių žemės ir pilies teismo aktuose. XVI a. II pusė – XVII a. pirma pusė. *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*. Šiauliai–Ryga, 2004, p. 167–178.
- [53] *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*. Tom I: Województwo Wileńskie, XIV–XVIII wiek. Warszawa, 2004.
- [54] *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*. Tom II: Województwo Trockie, XIV–XVIII wiek. Warszawa, 2009.
- [55] VALIKONYTĖ, Irena. Priešteisminių dokumentų funkcijos ir likimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. viduryje. *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 4. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 93–108.
- [56] VILIMAS, Darius. Kauno žemės teismas paskutiniaisiais Stepono Batoro valdymo metais (tematinio tyrimo metmenys). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 3(85), p. 227–242.
- [57] VILIMAS, Darius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1589 m.) (lietuviškų pavietų atvejis). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 4(86), p. 355–364.
- [58] VILIMAS, Darius. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*. Vilnius, 2006.
- [59] VILIMAS, Darius. Teisminės kultūros atspindžiai Kauno pavieto žemės teismuose XVI a. devintajame dešimtmetyje. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. J. Kiaupienės 65-mečiui. Vilnius, 2012, p. 503–524.
- [60] VILIMAS, Darius. Upytės pavieto žemės teismo elitas ir žemės teismo kasdienybė (1566–1588). Iš: *Iš Panevėžio praeities. Upytės žemei 750 metų. Konferencijos pranešimai, Panevėžys, 2004 09 14*. Panevėžys, 2004, p. 70–91.
- [61] VILIMAS, Darius. Žemės teismo knygų, išlikusių Baltarusijos nacionaliniame istorijos archyve Minske, apžvalga iki 1600 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2012, 1, 2013, p. 165–176.
- [62] VILIMAS, Darius. Bajorai Upytės pavieto teisme pagal žemės teismo knygas (paskutinis XVI a. dešimtmetis). *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 1(91), p. 1–8.
- [63] ZAKRZEWSKI, Andrzej *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.)*. Prawo-ustrój-społeczność. Warszawa, 2013.
- [64] *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов* (toliau – АВАК). Т. 22: Акты Сланимского земского суда. Вильна, 1895, с. 147–301.
- [65] АВАК. Т. 22: Акты Сланимского земского суда. Вильна, 1895, с. 302–445.
- [66] КАПЫЦКИ, Сяргей. Увядзенне земских судов паводле земскай рэформы 1565–1566 г. (на прыкладзе Слонімскага павета). *Лей Сянега (1557–1633 г.) і яго час*. Гародня: ГрДУ, 2007, с. 106–110.
- [67] ЛАППО, Иван. Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI в. *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1897, VI, с. 263–301.
- [68] ЛАППО, Иван. *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория*. Опыт исследования политического и общественного строя. Ч. I. Санкт-Петербург, 1901.
- [69] ЛАППО, Иван. *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия*. Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911.
- [70] *Луцка замкова книга 1560–1561*. Підготували до видання В. Т. Мойсиенко, В. В. Поліщук. Луцк, 2013.
- [71] *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг*. Выпуски I–V. Вильна, 1901–1905.

- [72] ПОЛЩУК, Володимир. Между процедурой и формуляром: источниковедческий анализ судебных записей замковых книг перед реформой 1564–1566 гг. (на примере луцких замковых книг 1558–1566 гг.). In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*. Vilnius: LII I-ka, 2007, p. 355–380.
- [73] ПОЛЩУК, Володимир. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564–1566 рр. *Український історичний журнал*. Київ, 2003, №. 2, с. 3–13; 2005, №. 1, с. 80–124.
- [74] РАДАМАН, Андрей. Арганізацыя і склад полацкаго земскага суда ў другой палове XVI–першай трэці XVII ст. *ГЕРОЛД-LITHERLAND*. Горадня–Менск, 2011, №. 18, с. 21–36.
- [75] *Тастаменты шляхты і мяшчан Беларусі другой паловы XVI ст.* (з актавых кніг Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі). Мінск, 2012.
- [76] ШАЛАНДА, Алексей. Земскі суд Гарадзенскага павета ў 1555–1564 гг. *Гарадзенскі палімпсест*. 2009. *Дзяржаўныя установы і палітычнае жыццё. XV–XX стст.* Гарадня, 2009, с. 35–64.
- [77] ШАЛАНДА, Алексей. Дарэформенны земскі суд Гарадзенскага павета ў 1562–1564 гг. *Гарадзенскі палімпсест*. 2010. *Асоба, грамадства, дзяржава жыццё. XV–XX стст.* Гарадня, 2011, с. 45–56.
- [78] СЛІДЖ, Наталя Вяноўныя запісы ў кнізе Гарадзенскага земскага суда за 1578–1579 гг. *Гарадзенскі палімпсест*. *Дзяржаўныя установы і палітычнае жыццё у XV–XX стст.* Гарадня, 2009, с. 65–74.
- [79] СПИРИДОНОВ, Михаил. Завершение формирования Пинского повета в 1566 г. *Навук.-практ. канф., прысвеч. 900-годдзю Пінска, Май 1997 г.* Пінск, 1997, с. 8–11.
- [80] СТАРЧЕНКО, Наталя. Вбiство князiв Четвертинских 1576 р.: судовий процес та замирення на Волини в кiнцi XVI ст. *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, 2007, випуск 7, с. 83–110.
- [81] СТАРЧЕНКО, Наталя. Судова реторика як вияв цінностей волинської шляхти кінця 16 ст. (на приклади справи про вбивство Балтазара Гнівоша з Олексова). *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, 2010, випуск 9, с. 318–360.

DARIUS VILIMAS

Nobles in the land court books of Belarusian districts of the Grand Duchy of Lithuania. Legal aspects

Summary

The article analyses manuscript land court books of the districts of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) surviving in the National Historical Archives of Belarus in Minsk. The archives are home to 41 manuscript land court books of the so called “Belarusian” (Brest, Grodna, Slonim and Vitebsk) post-reform districts of the GDL (until 1600). The books stand out by their thematic diversity but their content differs from the material of equivalent districts of the Lithuanian part of the GDL only marginally. The books under discussion constitute a quantitative and qualitative supplement to the material of land court books of Lithuanian districts of the GDL, enabling a more in-depth coverage of the work of land courts and the activities of the nobility in them and composing a panorama of all land courts in the GDL of that time.

Like the Lithuanian part of the GDL, the records in the land court books of “Belarusian” districts can be subdivided into notarial and judicial-procedural. Notarial records dominate in the majority of the books under analysis. The given examples of the records from the books indicate that district land court books could also record such documents which were not directly related to court functions or belonged to the competence of a different district court. Even though nearly all land court books contain some judicial-procedural records, the number of court judgements is usually rather low and makes up from one-fifth to one-third of all non-notarial records in the books. The article provides a relatively rare group of land court records – family disputes; one divorce document is fully re-recorded in the supplement to the article.

Manuscript district land court books of the GDL are an especially valuable reflection of the judicial aspect in the life of the nobility. They are made twice as interesting for us by the fact that in addition to judicial-procedural matters, they record a number of notarial issues or daily facts of the nobility. In addition to the aforesaid, the recording of judicial complaints or losses in land court books shows the intention to have a judicial advantage in the litigation with offenders. These moments show an important formation and strengthening of legal culture in the noble self-consciousness. The material discussed in the article creates preconditions for a broader generalisation of the material of land court books from the entire territory of the GDL in the future.

Key words: district land courts in GDL, content of land court books, legal culture, nobility of GDL